

SOVYET BELGELERİNE GÖRE TATARİSTAN'DA KİRİL ALFABESİNE GEÇİŞ (1939)

TRANSITION TO CYRILLIC ALPHABET IN TATARSTAN ACCORDING TO SOVIET DOCUMENTS (1939)

Barış METİN¹

Özet: Rusya Türkleri arasında Bolşevik devrimine kadar milli varlığını koruma ve okuyup yazabilme özellikleri bakımından Tatarlar, diğer Türk toplumlarından daha ileridedir. XX. Yüzyıl başlarında Rusya Türkleri arasında giderek artan Latin alfabesine geçiş taleplerine karşı, bazı Tatar aydınlarının muhalefet etmelerinde, bu özelliklerinin etkili olduğu düşünülebilir. Çünkü Tatar aydınları alfabe değişikliğini yeni bir Ruslaştırma politikası olarak algılamıştır. Fakat diğer Türk/Müslüman topluluklarını bu düşüncelerine dair ikna etmede başarısız olmuşlardır. Böylelikle 1926 yılında Bakü Türkoloji Kongresinde, Rusya Türkleri/Müslümanlarının ortak Latin harflerine geçmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra Tataristan'da hızla yeni alfabe ile yayın ve eğitim faaliyetlerine başlanılmış ve önemli bir yol kat edilmiştir. Fakat 1930'lu yıllarda Stalin'in Sovyetler Birliği'nin yönetimindeki ağırlığının artması ile ülkedeki Türk/Müslüman topluluklarının Kiril alfabesine geçmesi yönündeki baskı ve çalışmalar da artmıştır. Alfabe değişikliği konusunda Tatarların çok bariz bir talebi olmamasına ve bu iş için ciddi bir hazırlık yapılmamasına rağmen, 1939 yılında alınan bir kararla Kiril alfabesi Tataristan'da kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tataristan, Kiril Alfabesi, Latin Alfabesi, Bakü Türkoloji Kongresi, Stalin.

Abstract: Tatars are relatively more advanced amongst other Turkish communities in Russia, on account of their capability in reading and writing, and preserving their national characteristics until Bolshevist revolution. It is conceivable that, the above mentioned features have influence on some Tatar intellectuals' opposition to the gradually increasing demands of transition to Latin alphabet among Russian Turks in the beginning of 20th century. Tatars considered the alphabet change as a new Russification policy. However, they were unsuccessful to convince other Turk/Muslim communities, and the common transition of Russian Turks/Muslims to Latin alphabet was decided in Baku Turcology Congress, in 1926. Later, in Tatarstan, publishing and education activities were rapidly initiated and these proceeded remarkably. But, with the increase of Stalin's power in the government of Soviet Union in 1930s, the activities and pressure on Turk/Muslim communities for transition to Cyrillic alphabet also increased. Without a significant preparation and despite there is not a conspicuous demand of Tatars, Cyrillic alphabet was approved in Tatarstan in 1939.

Keywords: Tatarstan, Cyrillic alphabet, Latin alphabet, Baku Turcology Congress, Stalin.

---

¹ Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, baris.metin@yahoo.com

Giriş

Türklerin bilinen ilk alfabeti Göktürk (Köktürk) alfabetidir. Bu alfabe batı medeniyetinde “Eski Türk Runik Yazısı” adıyla bilinmektedir. (Tekin 1981: 27) Türk toplumlarının kullandığı belli başlı alfabeler arasında; Maniheist Uygur Türkleri'nin kullandığı Maniheist alfabe, Nasturi-Süryani alfabeti, Brahmi alfabeti (Dilaçar 1958: 38), Kuman alfabeti, Peçenek alfabeti, Karaim Türklerinin kullandığı İbrani yazısı, Karamanlı Türkçesinin yazıldığı Yunan alfabeti, Türkçe konuşan Ermenilerin Ermeni alfabeti ve Rusya'daki Türk topluluklarının kullandığı Latin-Slav esaslı alfabeler yer almaktadır. (Tezcan 1981: 41)

XI. yüzyılda İslamiyet'in kabulü, daha sonraki süreçte Türklerin genellikle Arap alfabetini kullanılmasında etkili olmuştur. Arap yazısı Türkler arasında hızlı bir şekilde yayılmış, Uygur yazısı dışında pek çok Türk yazısının yerini almıştır. Özellikle 1517 tarihinde halifeliğin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle birlikte Arapça ve Farsça kelimeler Türkçede daha fazla kullanılmaya başlanmış, dilde alfabe ile başlayan Arap etkisi Türkçeye sirayet etmiştir. (Karal 1978: 38) Çin içlerinde kalan ve Müslüman Türklerle ilişkisi kesilmiş olan Budist Uygur Türkleri ise Uygur yazısını XVIII. yüzyıla kadar kullanmışlardır. (Tezcan1981: 43)

Arap harflerinin Türk fonetiğine uyumsuzluğu ve bu alfabe ile Türk dilinin kolay ve hızlı bir şekilde yeni nesillere öğretilmesi konusunda zamanla daha açık şekilde ortaya çıkan sorunlar XIX. Yüzyılda Türk dünyasında konuya dair uzmanları yeni arayışlara yöneltmiştir. Örneğin Azerbaycanlı piyes yazarı ve ozan Ahundzade Mirza Fethali İslam dünyasında geri kalmışlığın önemli sebeplerinin başında okuryazar sayısındaki yetersizlik olduğuna dikkati çekmiş, Arap harflerinin ıslah edilmesini istemiştir. (Ertem 1982: 100) 1863 yılında Tiflis'ten İstanbul'a gelen Ahundzade dönemin sadrazamı Fuat Paşa'ya Arap harflerinin ıslahı hakkında hazırladığı tasarımı sunmuş, ancak Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de yapılan inceleme sonucunda tasarımı; Arap harflerinin ıslahının gerek dinî nedenlerle gerekse geçmiş eserlerle olan bağı keseceği düşüncesiyle reddedilmiştir. Ahundzade Mirza Fethali, harfler konusundaki çalışmalarını ilerleyen zamanda da sürdürmüştür. Ancak bu dönemde çalışmalarını daha çok Latin harfleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ahundzade Fethali, bu kez Arap harflerinin tamamen bırakılıp Latin harflerinin kabul edilmesi yönündeki raporunu dönemin sadrazamı Ali Paşa'ya sunmuş ancak aynı sebeplerden olumlu bir netice alamamıştır. (Levent 1972: 155)

Rusya Türkleri arasında ise Latin harflerinin kabulüne dair girişimler XX. Yüzyılda “Cedidcilik” cereyanı içinde gündeme gelmiştir. Tatarlar arasında ise özellikle eğitimde yeni usul polemikleri/münakaşaları ile hızlanan alfabe tartışmaları, Bolşevik devrimi sonrasında daha da ivme kazanmıştır. Rusya'daki

Türk aydınları Latin harflerinin kabul edilmesiyle eğitim ve kültür alanındaki gelişmenin hızlanacağı ve batı ile olan ilişkilerin daha da artacağı düşüncesiyle bu alfabaya bir an önce geçilmesini savunurken, Sovyet yönetimi de bu düşüncüyü kendi politikalarına dair çeşitli beklenti ve nedenlerle desteklemiştir. Bu gelişmelerin ışığında Rusya'daki Türk toplulukları içinde Latin harflerini ilk kabul edenler 1917 yılına kadar Kiril alfabesini kullanan Yakutlardır. (Temir 1976: 395) Daha sonra Azerbaycan'da ve Kuzey Kafkasya'daki Türk/Müslüman toplulukları arasında da Latin alfabesine geçiş denemeleri olmuştur. Nihayet 1 Mayıs 1925 günü Azerbaycan Yüksek Sovyet'inin bir kararnamesi ile Latin alfabesi Azeri Türk dilinin resmi yazısı olarak kabul edilmiştir. (Lewis 2000: 427) İlerleyen dönemde ise 1926 yılında Bakü'de çeşitli Türk devlet ve topluluklarından temsilcilerin katıldığı ve Türk dünyasında Latin alfabesi temelli ortak Türk alfabesinin kabul edilmesine dair görüşlerin ifade edildiği I.Türkoloji Kongresi toplanmıştır. (Eren 1991: 87)

1. Tataristan'da Arap Alfabesinden Latin Alfabesine Geçiş ve Ortaya Çıkan Gelişmeler

Tatar dilinin Arap alfabesiyle yazılmaya başlamasına dair eldeki mevcut veriler X.Yüzyılı göstermektedir. Bununla birlikte Tatar topraklarının bir geçiş bölgesi olması ve sık sık istilaya uğraması, Tatar dilinin gelişimine dair verilerin düzenli olarak günümüze kadar ulaşmasını engellemiştir. 1778 yılında Kazan Lisesi öğretmenlerinden Sagit Halfin ve oğlu İshak Halfin Tatar Dilinin Alfabe Kitabını yayınlamış ve bu alanda bir ilki gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra konuya dair pek çok önemli eser yazılmışsa da Kayum Nasri çalışmaları ile diğerlerinden ayrılmıştır. (Devletşin 1981: 486-488)

Rusya Türk toplulukları arasında Bolşevik devrimine kadar, milli dil ve kültür bakımından varlığını sürdürebilme, kendi dilini Arap harfleri ile okuyup yazabilme oranı ve basılan eser bakımından Tatarlar, diğer Türk toplulukları arasında önemli bir düzeye ulaşmışlardır. Bunda Rusya'da 1905 ihtilalinden sonra Tatar dilinin bağımsız edebiyat dili olması ve dile girmiş Arapça ve Farsça gibi yabancı kelimelerin pek çoğunun Tatarca kelimelerle değiştirilmesi ve Ayaz İshaki, Gabdulla Tukay, Fatih Amirhan, Galishar Kamal, Şarif Kamal, Macit Gafuri, Galimcan İbrahimov, Gaziz Gubaydullin'in edebi çalışmaları etkili olmuştur. (Devletşin 1981: 488)

Rusya Türkleri arasında XIX. Yüzyılın ikinci yarısında dillendirilmeye başlayan ve XX. Yüzyılın ilk yarısında daha da ciddi şekilde gündeme getirilen Arap harflerinin ıslahı ve Latin harflerinin kabulü tartışmaları Tatar aydınları tarafından da takip edilmiştir. Tatarlar arasında ilk defa 1911 yılında İdel Gazetesi'nde şair Sagit Ramiyev Arap harflerinin Latin harfleri ile değiştirilmesi gerektiğini yazmıştır. (Devletşin 1981: 501) Latin alfabesini savunan Tatar aydınları alfabe meselesini o dönemde Türk toplumlarının çağdaş Avrupa sosyal

ve kültürel/bilimsel hayatı ile bir uyum düşüncesi veya hedefi olarak algılanan Cedidcilik hareketi içinde görmüşlerdir. Söz konusu çalışmalar 1917 Şubat İhtilali'nden sonra -Bolşeviklerin vaat ettiği haklara ve kendi geleceğini belirleme yetkisine de güvenerek- Tatar dilinin eğitimde, edebiyatta, devlet idaresinde kısacası eksik kaldığı düşünülen alanlarda incelemeler yapılmasına dair girişimlerle daha da geniş bir boyut kazanmıştır. Moskova'da Mayıs 1917 tarihinde toplanan Rusya Müslümanları Genel Kurultayı'nda alınan, Türk topluluklarının kendi dilleri ile eğitim yapabileceklerine dair karar, yeni döneme girildiğinde ümitleri ve beklentileri arttırmıştır.² Böylelikle de Tataristan'da 1921 yılında kurulan Eğitim Bakanlığı'na bağlı Akademik Merkez, özellikle Rusçanın ülkedeki kullanım alanının sınırlandırılması için başarılı sayılabilecek çalışmalar da yapmıştır.

Sovyetler zamanında harfler konusundaki gelişmelere bakıldığında; 1919 yılında Kazan'da, Rusya Türk halklarının imla sorunu konferansı yapılmış ve burada Arap harflerinin Latin harfleri ile değiştirilmesi meselesi konuşulmuştur. Ayrıca 1924 yılında Kazan ve Moskova'da toplanan Tatar-Başkurt öğretmenleri ve aydınları konferansında ise Tatar dilinin yabancı kelimelerin boyunduruğundan kurtulması kararlaştırılmıştır.(Rorlich 1998: 301-302)

Bu süreçte Latin harflerine geçilmesine dair muhalif olan Tatar aydınları hiç de az değildir. Örneğin Moskova'daki bahsedilen konferansa katılan Tatar aydınlarından Galimcan Şaraf (Alimcan Şeref), Latin alfabesine muhalif bir konuşma yapmış ve şayet Latin harflerine geçilecekse Rus halkı da dâhil olmak üzere Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm halkların bu alfabeyi kabul etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. (Devletşin 1981: 503) Ayrıca Galimcan Şaraf, Ali Rahim, G.Sagdi, G.Maksudov, G. Alparov, S. Atnagulov gibi aydınlar da Latin harflerinin kabul edilmesine karşı çıkmışlardır. Öyle ki 1926 yılında Bakü'de toplanan ve Latin harfleri temelli ortak bir alfabenin kabul edildiği Türkoloji Kongresi'nde Galimcan Şaraf, yaptığı konuşmada Arap harflerinin Rusya Türklerinin ekseriyetinin ortak alfabesi olduğunu ve bu alfabenin Latin alfabesinden geri olmadığını ifade etmiştir. (Şimşir 1992: 123-124) Ayrıca konuya dair Kazan'da yazdığı bir eserde de Latin harflerinin Türk toplumlarına gelişmeye dair hiçbir yenilik getirmeyeceğini hatta mevcut metinleri ilkel milletler düzeyine indireceğini ileri sürmüştür.³ Galimcan İbrahimov da kongrede yaptığı konuşmada Tatarların sahip olduğu İslami kültür geleneğinin en önemli işaretinin Arap harfleri olduğunu belirtmiş ve elli yıldır Tatar dilinin ihtiyacını karşılayan gözden geçirilmiş bir Arap alfabesine sahip olduklarını,

² Söz konusu kongre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İ. İlgar, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, İstanbul 1988.

³ Konuya dair ayrıntılı bilgi için bkz., Galimcan Şaraf, *Türk Halkları için Latin Harflerinin Kabulü Meselesi*, Kazan 1926.

bunu değiştirme yerine daha da geliştirmenin uygun olacağını ifade etmiştir. (Rorlich 1998: 302)

Tataristan'da diğer Türk topluluklarına nazaran Latin harflerinin kabul edilmesi düşüncesine karşı sesi daha gür çıkan bir muhalefet oluşmuştur. Bazı Tatar aydınlar ise Arap harflerinin ıslah edilmesi ve Tatar dili için daha uygun hale getirilmesi düşüncesini benimsemişlerdir. Bu amaçla 1920 yılında yeni bir ıslahat çalışması yapılmış ve gerekli olmayan bazı işaretler Arap alfabesinden çıkarılmıştır. Tatarlar için Arap harflerinin muhafaza edilmesi görüşünün dinsel ve kültürel nedenleri yanında yüz yılı aşkın bir süredir Tatar dilinde veya diğer Türk şivelerinde Arap harfleriyle basım yapan matbaanın varlığı ve basılan eserlerin niceliği, okuryazar oranının nispeten yüksek olması da önemlidir. Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi* adlı eserinde, Alimcan Şeref'in Bakü kongresindeki Latin harflerine dair muhalif düşüncelerini aktardıktan sonra Kazan delegesinin yazı değişikliğine karşı çıkmasının altında ekonomik nedenlerin olduğunu belirtmiştir. Arap yazısını ıslah eden Tatarların Rusya Türklerine ve öteki Müslüman ülkelere kitap sattıklarını ifade ederek, Latin yazısı alınca bu ticaretin elden çıkacağına dikkati çekmiştir. (Şimşir 1992: 127) Latin alfabesine bazı Tatar aydınlarının karşı çıkmalarının sebeplerinden biri de; –belki de en önemlisi- Çarlık döneminde Tatarların ve elbette tüm Türk topluluklarının sık sık ve çeşitli metotlarla karşı karşıya kaldıkları asimilasyon-Ruslaştırma politikasıdır. Tatarlar dil ve kültür alanında özellikle gerek Çarlığın son dönemlerindeki kendilerine karşı yumuşama siyasetinde gerekse Bolşevik devrimi sırasında/sonrasında çeşitli uğraşlarla kendilerinin elde ettikleri kazanımlardan geriye dönüş endişesi ve geçmişte pek çok örneğini gördükleri Ruslaştırma politikasının yeni bir yöntemi olabileceği düşüncesiyle Latin harflerine karşı çıkmışlardır. Bu noktada Sovyet idaresinin, Türklerin diğer sorunlarına kıyasla alfabe tartışmalarına aktif katılımı ve Latin harflerini desteklemesi dikkate değerdir⁴.

⁴ Sovyetlerin Alfabe meselesine bu denli önem ve destek vermesinin nedenleri hakkında farklı düşünceler de mevcuttur. Örneğin Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi* isimli kitabında; Sovyetlerin o dönemde Türkiye'de de hazırlık aşamasında olan alfabe konusunda Türkiye'den önce bu konuya atıldığını, amacının ise doğu halkları önünde saygınlık kazanmak, Türkoloji'nin merkezinin artık Sovyet toprakları olduğunu göstermek, Sovyet topraklarında kültürel Pantürkizm'e öncülük ederek dışarıdan gelebilecek Pantürkist akımları önlemeyi amaçlamak olduğunu ifade etmektedir. Bkz., Bilal Şimşir, a.g.e., s. 117. Arnold J. Toynbee ise; Sovyetlerin Çarlık Rusyasından farklı politikalar uyguladığını gösterme için ve o sırada tüm doğuda beklenen alfabe devrimlerine öncülük edip bunun gururunu taşımak istediğinden bu işe önem verdiğini ifade etmektedir. Bkz., Bilal Şimşir, a.g.e., s. 152'den naklen; Arnold J. Toynbee, "the Adoption of the Latin in place of Arabic alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R (1918-28), *Survey of International Affairs*, London 1929, s.226-227.

Sovyet idaresinin bütün Türklerin Latin alfabesine geçmesi konusunda düşüncelerine ve çalışmalarına önem verdiği Moskova Doğu Dilleri Enstitüsü'nden Rus Türkologları Prof. Jirkov ve Prof. Yakovlev⁵'in 1926 Bakü Türkoloji Kongresi'ndeki Latin harflerini destekleyen ifadeleri Kazan delegesi Alimcan Şeref Bey'in tepkisine neden olmuştur. Alimcan Şeref Bey, kongrede yaptığı konuşmada alfabe değiştirme düşüncesinin gizli bir Ruslaştırma işi olduğu görüşünü ileri sürmüş ve Jirkov ve Yakovlev'i "Ruslaştırmanın gizli ajanları" olmakla suçlamıştır.⁶ Bu iki Rus Türkologunun *Noviy Vastok*⁷ dergisinde ve *Yeni Türk Alfabesi İçin Mücadele* isimli eserinde bir taraftan Latin alfabesini savunması diğer taraftan da Kiril alfabesinin mükemmeliyetini vurgulamaları Şeref Bey gibi Tatar aydınlarının endişelerini ve kuşklarını daha da arttırmıştır. Bunun üzerine Tatar aydınları bir defasında 82 imzalı, diğerinde ise 7 imzalı iki protesto mektubunu Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne göndermiş fakat bu girişimler bir neticeye ulaşmamıştır. (Devletşin 1981: 505)

Tatarlar Latin alfabesine dair yaptıkları muhalefette Sovyetler Birliği'ndeki diğer Türk topluluklarından ve devletlerinden önemli bir destek bulamamışlardır. Bakü'deki Türkoloji Kongresi'nde Latin harflerine geçilmesi

⁵ N.F.Yakovlev, Sovyet idaresinin Türklerin önceleri Latin alfabesine geçmeleri için daha sonra da Kiril alfabesini kabul etmeleri için çalışan Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi/Alfabe Komitesi üyesidir. Özellikle Latin harflerinden Kiril alfabesine geçiş döneminde tüm Sovyet Türk dünyasında tek alfabe çalışmalarında, daha sonraki Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçişte Tüm Sovyetlerde tek dil tek imla, yani Rusça'nın tüm ülkede hâkim olması çalışmalarında önemli rol almıştır. Dilde Ruslaştırma çalışmalarını ülke içindeki dil birliğini sağlama ve bu yolla sosyalizmi geliştirme perdesi altında sürdürdüğü yönünde çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Alfabe konusundaki çalışmaları ve düşünceleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., F. M. Yakovlev, *Asnoviy Ortografii-Revolyutsiya i pismennost*, No: 1, Moskva 1933.

⁶ Yakovlev, kongrede Alimcan Şeref Bey'in suçlamalarına verdiği cevapta, kendisinin özellikle Kuzey Kafkaslarda Çarlık döneminde zorla kabul ettirilen Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi yönünde yaptığı çalışmaları örnek göstermiş ve tüm Türk halklarının ortak Türk alfabesine geçmesi için uğraş verdiğini, suçlamaların yüzeysel olduğunu ifade etmiştir. Bkz., Bilal Şimşir, a.g.e., s.127.

⁷ *Noviy Vastok*, S.S.C.B'de Bilimsel Doğu Çalışmaları Birliği tarafından, M. Pavloviç önderliğinde çıkartılan ve oryantalist incelemeler yapan bir dergidir. Rusça orijinal ismi "*Noviy Vastok Jurnal, Nauchnoy Assotsiatsii Vastokovedeniya Sayuza S.S.R. Osnovan M. Pavlovichem*" dir. Derginin kapağında latin harfleriyle Fransızca "Nouvel Orient" ibaresi yer almaktadır. *Noviy Vastok Dergisi*'nin ilk sayısı 1922 yılında Moskova'da yayınlanmaya başlanmış ve 1929 yılına kadar toplam 29 sayı çıkmıştır. Dergi'de Türk tarihi, kültürü, coğrafyası, sosyo-ekonomik durumu ve uluslar arası ilişkileri gibi çeşitli konularda 59 adet makale yer almaktadır. Dergi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Bariş Metin, "Sovyetler Birliği'ndeki *Noviy Vastok Dergisi*'nin Türk Tarihi Açısından Önemine Dair Bir Değerlendirme" . *17-18-20 Mayıs 2010 II. Genç Bilim Adamları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2010, s. 287-297.

kararı Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Dağıstan, Türkmenistan, Kuzey Kafkasya, Transkafkasya ve Başkurdistan delegelerinin oyuyla alınmıştır. Tatarlar bu süreçte bir kültür ve eğitim merkezi konumundaki Kazan'a yakın olan ve Tatarlarla kültürel bağlamda hayli benzer özelliği bulunan Başkurdistan'ın desteğini dahi alamamıştır.(Şimşir 1992: 125-126) Bakü kongresinden sonra delegeler yeni alfabeye geçiş çalışmalarını yapmak üzere "Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi"ni kurmuşlar, başkanlığına da S. Ağamalıoğlu'nu seçmişlerdir. Komite esas olarak çeşitli Türk topluluklarında kullanılmaya başlanan veya kullanılacak olan farklı Latin alfabelerini tek Türk alfabeti modeli altında toplamayı hedeflemiştir. Bu komiteye Tatarların katılımı katılmadığı belli değildir. (Şimşir 1992: 131) Ancak Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi'nin Tataristan'da da bir şubesi açılmış ve geçiş dönemi çalışmaları yürütülmüştür. Örneğin yeni alfabe hakkında propaganda yapmak için Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi tarafından çeşitli merkezlerde dergi ve gazete çıkarılmıştır. Bu amaçla Kazan'da Yenielif (Yanelif) adında bir gazete yayımlanmıştır. 3-6 Haziran 1927 tarihinde Bakü'de toplanan Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi'nin ilk kurultayına Tatar delegeler de katılmıştır. Söz konusu kurultaya Kazan'dan katılan Yeni Türk Alfabeti Merkez Komitesi Tataristan Şubesi başkanı Seyfi'nin o tarihe kadar Tataristan'da yeni alfabeyle dair gelişmeler ve çalışmalar hakkında verdiği rapora göre; Tataristan'da alfabe değişikliği birkaç safhada gerçekleşmiştir. Başlangıçta değişiklik muhalefetle karşılaşmıştır. Kızıl Tataristan, Kızıl Armeetz gibi gazeteler ve hatta emekçiler dahi bu alfabeyle karşı durmuştur. Bakü Türkoloji Kongresi'nde de Tataristan delegeleri yeni alfabeyle olumsuz oy vermişlerdir. Fakat sonraki süreçte yoğun bir çalışma ile Yeni Türk Alfabeti Komitesi'nin Tataristan'da yüz kadar şubesi açılmış ve buralara 5000 kadar üye kaydolunmuştur. Yeni yazı ile 1500 tirajlı Yanelif adlı bir gazete çıkarılmış, ayrıca yeni harflerle 10 kadar kitap basılmıştır. (Şimşir 1992: 137-138)

Tüm bu tartışmalı sürecin sonunda Tataristan Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi, Şubat 1927'de ülkedeki bütün okullarda Latin alfabeti ile öğretim yapılması hakkında ilke kararı almıştır. Fakat bu karar ülkedeki muhalefetin tepkisiyle ancak 1930 yılında uygulanabilmiştir. Tataristan'da, 9 sesli 24 sessiz harften oluşan ve Azerilerin geliştirdiği alfabe örnek alınarak yapılan 33 harfli yeni alfabeyle kesin geçiş ise 1931 yılında gerçekleşebilmiştir.

2. Tataristan'da Latin Alfabetesinden Kiril Alfabetesine Geçiş ve Ortaya Çıkan Gelişmeler

Latin harfleri temelli yeni alfabe, Tataristan'da okulların yanında özel kurslar ve evlerdeki özel derslerle kısa sürede gençler arasında öğrenilirken, 1930'lu yıllarda özellikle Stalin'in ülke yönetiminde tek söz sahibi olmaya başladığı dönemlerde, Türk dünyasının da kaderi değişmeye başlamıştır.

Bolşeviklerin ilk yıllarındaki özgürlük ortamı giderek artan bir şekilde baskıcı ve zorlayıcı bir siyasetin yerleşmesine doğru dönüştürülmüştür. Bu süreçte Tataristan'da Sovyet idaresine muhalif olanlar burjuva milliyetçisi ve Sultan Galiyevci olmakla suçlanıp ya sürgün edilmiş ya da sindirilmiştir. Bu kişilerin arasında geçmişte Latin alfabesine geçilmesine muhalefet eden pek çok aydın da mevcuttur. Gelişmeler Sovyetlerin alfabe meselesi üzerinden yeni bir Ruslaştırma hareketine giriştikleri, bunun ilk basamağının Latin harflerinin kabul edilmesi, nihaiyi adımın ise Kiril alfabesine geçiş olacağına dair Tatar aydınları arasındaki algılamaları destekler niteliktedir. Yeni alfabenin Tatarlar arasında öğrenilmeye ve bu alfabe ile eğitim öğretim ve matbaa işlerinin yoluna girmeye başladığı bir dönemde⁸, henüz yeni alfabeyle birkaç yıl olmuşken, 1933 yılı Ekim ayında Tataristan Kolhozcularının toplantısında Sovyet Komünist Partisi Tataristan Eyalet Komitesi Birinci Sekreteri Razumov yeni alfabenin Tatar dilini tam olarak ifade etmeye yetmediğini ve Tatar çocuklarının eğitimini zorlaştırdığı gerekçesiyle Latin harflerinin Kiril alfabesi ile değiştirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. (Devletşin 1981: 507-508)

Arap harflerinden Latin harflerine geçilmesi tartışmaları uzunca bir dönem Tatar kamuoyunu meşgul etmiş ve bu konuda Tatarca yaklaşık 207 broşür, dergi ve gazete makalesi yayınlanmış iken Latin harflerinden Kiril alfabesine geçilmesi konusu kamuoyunda neredeyse hiç tartışılmamıştır. Elbette bu sessizliğin nedeni Latin harflerine muhalif olan pek çok Tatar aydınının Stalin döneminde hem öldürülmesinin hem sürgün edilmesinin hem de baskıyla seslerinin kısılmasının etkisi vardır. Sovyet yönetimi Kazan'da yayınlanan Kızıl Tataristan Gazetesi'nde iki haber, Sovyet Mektebil Dergisi'nde iki makale ve 22 sayfalık bir broşürde Tatarlar için Kiril alfabesi projesi yayınlamıştır. (Devletşin 1981: 509) Sonrasında ise Sovyet idaresi, Kiril alfabesine geçilmesi konusunda geniş katılımlı bir tartışma sürecine gerek duymadan yeni alfabe hazırlıklarını devlet organları aracılığıyla başlatmıştır. 15-19 Şubat 1933 tarihinde Moskova'da bir kongre toplanmış ve bu kongrede daha çok Türk dili ve alfabe meselesi konuşulmuştur. Tüm Sovyet halkları için "tek alfabe, tek imla" sloganı altında Kiril alfabesine geçilmesi gerektiği Sovyet dilbilimcilerce ifade edilmeye başlanmıştır. (Taceman 1994: 62) Merkezi İcra Komitesi 16 Haziran 1935 tarihinde yaptığı bir oturumda Alfabe Komitesi'nin tüm ülkede yazıda, dilde ve imlada Sosyalizmi geliştirecek yeni adımlar atmasını istemiştir. (Taceman 1994: 68) Bunun anlamı kısa süre içinde Türk toplulukları arasında kullanılan Latin alfabesinden vazgeçileceğidir. Nitekim tüm Sovyetlerin Alfabe Komitesi Mart 1936'da Çuvaş Türkleri Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Çeboksarı'da

⁸ 1927-1939 yılları arasında Tataristan'da yaklaşık 7.000 Tatarca kitap yayınlanmış, 1939-1990 yılları arasında ise Kiril Alfabesi ile yaklaşık 10.000 kitap yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Erdal Şahin, "Satalin Dönemi Siyasetinin Kazan Tatar Türkleri Kültürüne Etkileri", *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s. 233-244.

toplanmıştır. Burada komite, zaten bir süredir Kiril alfabesini kabul eden Çuvaş Türkleri'nin bu alfabe sayesinde bilimde, kültürde, sosyal hayatta, eğitimde ne kadar geliştiklerini Latin alfabesini benimseyen diğer Türk topluluklarına göstermek istemiştir.

Stalin'in Bolşeviklerin ilk yıllarındaki söylemlerinden giderek uzaklaşıp Türk devlet ve topluluklarının idare, dil, kültür, eğitim alanındaki haklarını baskı ile ellerinden almayı amaçladığı ve bu anlamda Çarlık Rusya'nın sıklıkla başvurduğu Ruslaştırma politikalarına döndüğü Kiril alfabesine dair geçiş dönemindeki uygulamalarında da görülmüştür. Sovyet idaresi, kendi politikalarına dair mutemet gördüğü kişiler vasıtasıyla, Türk toplumlarının genel arzu ve düşüncelerine başvurma lüzumu görmeden ve çoğu zaman muhalifleri susturarak ve bazen de öldürerek bu süreci yürütmüştür. Talep Türklerin kendilerinden geliyor görüşünü yerleştirerek ve bu alfabenin Türkçe için daha uygun olduğu propagandasını da yaparak kısa bir sürede her Türk devleti veya topluluğunun kendi şivesine göre bir Kiril alfabesi üretilmiş ve böylece geniş Türk topluluklarının milli benlikleri ve birbirleriyle iletişim yollarının kapatılması amaçlanmıştır. Bu düşünceleri Tataristan Bölgesel Yönetimi'nin Tatarlar için Kiril alfabesine geçme kararının verildiği aşağıdaki belge/bilgiden de anlamak mümkündür;

7 Nisan 1939 tarihinde Bütün Rusya Komünistleri Tataristan Bölgesel Yönetimi Bürosu, Latin kökenli Tatar alfabesinden Rus harfleri kökenli yeni alfabeğe geçilmesi için bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya T.T. Dinmuhametov, Kontyukov, Muhametov, Tençurin, Tınçerov, Haibullin, Yakubov, Matveyev, Gafiatullin, Alemacov katılmıştır.

Toplantıda alınan kararlara bakıldığında;

1. Sovyet sosyalist Cumhuriyetleri Birliği halklarının yazı ve dil enstitüsü tarafından ele alınan ve Tatar yazısının Rus alfabesi ile yazılmasını sağlayan Tatar Kiril alfabesinin bir program dâhilinde oluşturulması Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti üst komisyonunca onaylanmıştır.

2. Tataristan Bölgesel İdaresi, Bölgesel Sorumlu Komite ve Eyalet Yönetimi 20 Nisan (1939)'dan 20 Mayıs (1939)'a kadar, alfabe hakkında çalışma yapanların, bu konu hakkındaki gelişmeleri dinlemek isteyenlerin, Tatar kolhozların katıldığı ve Tatar yazısının Rus harfleriyle yazılması konusunun tartışıldığı bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdir. Toplantının sorumluluğu öncelikle Bütün Rusya Komünist Partisi Bölgesel İdaresi'ne verilmiştir.

Bu toplantıda alınan kararların 20.05 1939 tarihinde Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Üst Kurulu'na sunulması kararlaştırılmıştır.

3. Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Eğitim İşleri Halk komiseri T. Kontyukov, s3z konusu soruna dair hazırlanacak bildiri için katılımcılara gerekli olan materyalleri sağlamakla g3revlendirilmiştir.

4. Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserliği Kurulu'ndan T. T. S3leymanov, Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Halk Komiserliği'nden Filimmanov, Tataristan Basımevinden Tenurın, Kızıl Tatar ve Kızıl Tataristan Gazteleri'nin yayıncısı Zlobina, "Pişmaş" Fabrikasından Elizarova, 1 Eyl3l 1939 tarihinden itibaren Rus harfleriyle Tatar yazısının yazımı işi ile g3revlendirilmiştir.

5. T.T Dinmuhammetov, Tıņerov, Muhammedov, Dolatkazina ve Kontyukov, devlet kurumlarında, okullarda (İlk, orta) ve meslek okullarında periyodik olarak basılan materyallerin Rus alfabesi ile en kısa s3rede basılması için çeşitli 3neriler hazırlamakla g3revlendirilmiştir. Bu grubun başkanı T.T. Dinmuhammetov'dur.

6. Tataristan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Eğitim İşleri Halk komiseri T. Kontyukov, Tataristan'daki ilk ve ortaokullarda yeni alfabenin y3r3rl3e girmesi ve 3retmenlerin yeni alfabeyi 3retmeleri konusunda organizasyonu yapmakla g3revlendirilmiştir. Ayrıca gerek ilk ve ortaokullarda ve gerekse yetişkinlerin eğitim g3rd3đ3 okullarda okutulacak yeni harflerle yazılmış kitapların ve harflerin basımından ise Kontyukov sorumlu olmuştur.⁹

Sonuç

XIX. Y3zyılın sonlarında ve XX. Y3zyıl başlarında alfabe sorunu, arlık Rusya'daki T3rkler arasında daha ciddi olarak, 3zellikle konunun uzmanları ve aydınlar tarafından tartişılmış ve Arap harflerinin T3rke yazımında ve 3retiminde neden olduğu sorunlar nedeniyle Latin harflerine geçilmesi gerektiğine dair g3r3şler ağırlık kazanmaya başlamıştır. Latin harflerine geçilmesine dair g3r3şlere bazı Tatar aydınları diğer T3rk devlet ve topluluklarındaki iyimser havaya g3re daha ihtiyatlı yaklaşılmıştır.

Bolşevik devrimi sonrası T3rk topluluk ve devletlerinin alfabe sorununun 3z3m3 hakkında Sovyet idaresinin de desteği ile gerçekleştirilen çeşitli faaliyetlerde Tatar temsilciler s3z konusu ihtiyatlı tutumlarının 3tesinde Arap harflerinin değiştirilmesi g3r3ř3ne karşı ıkmışlarıdır. Buna en bariz 3rnek Alımcan şeref'in 1926 Bak3 T3rkoloji Kongresinde yaptđđ konuşmadır. Tatarların Arap harflerini savunmalarının çeşitli nedenleri olmakla birlikte 3zellikle yeni alfabenin kabul edilmesinin yeni Ruslaştırma politikası olduğuna

⁹ S3z konusu arşiv belgesi için bkz., Arhivnoe Upravleniye Respubliki Tataristana, Fond 15, Opis 4, Delo 526, Kop 129.

dair şüpheleri ve Rusların kendilerini tarihi ve kültürel miraslarından bu yolla ayırmak istediğine dair algılamaları da vardır.

Latin harflerinin Türk devlet ve topluluklarında kabul edilmesi görüşüne muhalefet eden bazı Tatar aydınları, gelişmeler onu göstermiştir ki endişeleri konusunda diğer Türk devlet ve topluluklarını ikna edememiştir.

Latin harflerinin kabulünü müteakip daha birkaç yıl geçmeden ve ülkede yeni harfler öğrenilmeye başlanmışken bu harflerin Türkçe için yetersiz olduğu ve Kiril alfabetine geçilmesi gerektiğine dair görüşler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Stalin'in Sovyetlerdeki muhalif olanlara veya muhalif olarak algılananlara karşı giderek şiddetini arttıran baskısı bir şekilde Tatar aydınları arasında Latin harflerine geçiş sürecindeki tartışma ortamına dahi izin vermemiştir.

Sovyet idaresinin görevlendirdiği temsilciler, yetkililer, bilim insanları Latin alfabetinden Kiril alfabetine geçilmesi için üstten baskıcı bir yöntemle kamuoyunun düşüncelerini almadan her Türk devlet ve topluluğunun şive farklılıklarına göre Kiril alfabeleri hazırlamıştır. Böylece alfabe üzerinde Çarlık döneminin Ruslaştırma politikalarına geri dönmüştür.

Kaynaklar

Arşiv Malzemeleri;

Arhivnoe Upravleniye Respubliki Tataristana, Fond 15, Opis 4, Delo 526, Kop 129.

Tetkik Eserler ve Makaleler;

Devletşin, Tamurbek *Sovyet Tataristanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Dilâçar, Agop "Alfabemizin 30.Yıl Dönümü", *Türk Dili*, VII, Ankara 1958, s. 83.

Eren; Hasan "Yazıda Birlik", *Harf Devriminin 50.Yılı Sempozyumu*, Ankara 1991.

Ertem, Rekin *Elifbe'den Alfabe'ye Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, Dergâh yayınları Basım yeri ve yılı yok.

İlgar, İ. *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, İstanbul 1988.

Karal, Enver Ziya "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu" *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1978.

Levend, Ağâh Sırrı *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri 3*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

Lewis, Bernard *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 2000.

Metin, Barış " Sovyetler Birliği'ndeki Noviy Vastok Dergisi'nin Türk Tarihi Açısından Öneme Dair Bir Değerlendirme" . 17-18-20 Mayıs 2010 II. Genç Bilim

Adamları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2010, s. 287-297.

Rorlich, Azade-Ayşe *Volga Tatarları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

Şahin, Erdal “Satalin Dönemi Siyasetinin Kazan Tatar Türkleri Kültürüne Etkileri”, *Stalin ve Türk Dünyası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.

Şaraf, Galimcan *Türk Halkları için Latin Harflerinin Kabulü Meselesi*, Kazan 1926.

Şimşir, Bilal *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992,

Tacemen, Ahmet *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri 1769-1940*, Erciyes Üniversitesi Yayınları No:68, Kayseri 1994.

Tekin, Talât “Göktürk Alfabeti”, *Harf Devriminin 50.Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981.

Temir, Ahmet “Dış Türklere Dil ve Yazı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1976.

Tezcan, Semih “Türklere Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi”, *Harf Devriminin 50.Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981.

Toynbee, Arnold J. “the Adoption of the Latin in place of Arabic alphabet in Turkey and in the Turkish States Members of the U.S.S.R (1918-28), *Survey of International Affairs*, London 1929.

Yakolev, F. M. *Asnoviy Ortografii-Revolyutsiya i pismennost*, No: 1, Moskva 1933.

Ek- 1: Tataristan'da Kiril Alfabesine Geçilmesine Dair İmzalanan Altı Maddelik Protokol

DEVLET ARŞIVLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞVANI

101
1939

"Протокол вкис строк. подлинности"   **Строго секретно.**

ПРОТОКОЛ № 4

Заседания бюро Татарского Обкома ВКП(б) от "7" апреля 1939 г.
Пункт № 100.

СЛУШАЛИ:

О переходе татарского латинизированного алфавита на новый, основанный на русской графике, алфавит.

(т.т. Динмухаметов, Контиков, Мухаметов, Тенчури, Гынчеров, Хайбулдин, Якупов, Матвеев, Гадимтуллин, Алемасов).

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Алфавит татарской письменности на основе русской графики и перечень основных правил орфографии, разработанные Комиссией Президиума Верховного Совета ТАССР, рассмотренные Институтом языка и письменности народов СССР, одобрить как проект.

2. Предложить Райкомам ВКП(б), Райисполкомам, Обкомам профессиональных союзов в период с 20-го апреля по 20-ое Мая провести собрания рабочих, служащих, колхозников - татар с обсуждением вопроса о переводе татарской письменности на алфавит на основе русской графики.

Ответственность за проведение собраний возложить на первых секретарей РК ВКП(б).

Решения этих собраний представить Президиуму Верховного Совета ТАССР к 20/У-1939 года.

3. Обязать Наркома Просвещения ТАССР т.Контикова обеспечить докладчиков необходимым материалом по этому вопросу.

*28.04.39
Общ. б-на. 100 экз.
Лит. б-на. 5 экз.
Наркомат. 1 экз.
Сек. ТАССР.
Аван. М. 1 экз. = 75 экз.*

ТАТТАР РЕСПУБЛИКАСЫ М. 1. 100 экз. М. 2. 5 экз. М. 3. 1 экз.	ТАТТАР РЕСПУБЛИКАСЫ М. 1. 100 экз. М. 2. 5 экз. М. 3. 1 экз.	Копия Фонд Опись 4 Дело 526 Кор. 129
---	---	--

930 02 3 23 3

Barış METİN

DEVLET ARŞIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞIVI

СНК. Г. Сулейманов
И.А.С. Я. Я. Я.
Министр Г. Сулейманов
и т.д.
и т.д.

4. Поручить т.т. Сулейманову (СНК ТАССР), Шилимову (НОМТ ТАССР), Тенчурину (Татиздат), Эзобину (издательство "Красная Татария" и "Каша-Татарстан"), Елизарову (завод "Пидимаш") подготовить полиграфическую базу, обеспечивающую перевод татарской письменности на алфавит на основе русской графики с 1/IX-1989 года.

и т.д.
и т.д.
и т.д.
и т.д.
и т.д.

5. Поручить т.т. Динмухаметову, Тынерову, Мухаметову, Додоткаину и Контжову разработать предложения о сроках перевода госучреждений, школ (начальных, НСП, СП), периодической печати на алфавит на основе русской графики.

С о з ы в за т. ДИНМУХАМЕТОВЫМ.

6. Обязать Наркомпрос ТАССР - т. КОНТИКОВА разработать мероприятия, обеспечивающие подготовку учительских кадров татарских школ для организации в них преподавания на новом алфавите, а также издание букварей, книг для чтения и других пособий для школ взрослых.

Матвеев

ТАТАРСТАННЫҢ ИЗДАМАТ ЦЕНТРИ ТАТАРСТАНЫН ИЗДАМАТ ЦЕНТРИ ТАТАРСТАНЫН	ТАТАРСТАНЫН ИЗДАМАТ ЦЕНТРИ ТАТАРСТАНЫН
№ 33	№ 33
420000 г. КАЗАНЬ	420000 г. КАЗАНЬ

№ 4	№ 4
Дата 5.12.89	Дата 5.12.89
Кор. 1.183.02	Кор. 1.183.02

